

საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემია

ქართული ენციკლოპედიის ი. აბაშიძის სახელობის მთავარი სამეცნიერო რედაქცია

იმერული დიალექტი

იმერული დიალექტი, ქართული ენის დიალექტი, რომელზედაც მეტყველებს ეთნოგრაფიული კუთხის – იმერეთის – მოსახლეობა. „იმერეთი“ თავდაპირველად ეწოდა სურამის (ლიხის) ქედის იქითა (დასავლეთის) მხარეს მთლიანად, შესაბამისად, „იმერელი“ იყო დას. საქართველოს ყველა მცხოვრები. შემდეგ „იმერეთის“ მნიშვნელობა დავიწროვდა და ერთი კუთხის სახელად იქცა, ხოლო „იმერელმა“ ეთნ. ერთეულის მნიშვნელობა მიიღო.

გეოგრაფიულად ეს მხარე ორ ნაწილად იყოფა: ზემო და ქვემო იმერეთად. ამის შესაბამისად იმერულ კილოში გამოყოფენ ორ კილოკავს: ზ ე მ ო ი მ ე რ უ ლ ს (ხარაგაული, საჩხერე, ჭიათურა, ზესტაფონი) და ქ ვ ე მ ო ი მ ე რ უ ლ ს (თერჯოლა, ტყიბული, ბაღდათი, ვანი, წყალტუბო, ხონი, სამტრედია). კილოკავებს შორის სხვაობა იმდენად დიდია, რომ ზოგი მკვლევარი მათ ცალ-ცალკე დიალექტებად მიიჩნევდა (კ. კუბლაშვილი), ზოგი კი საჭიროდ თვლიდა შუაიმერულის ცალკე კილოკავად გამოყოფას (ვ. ფანჩვიძე).

კილოკავებში გამოიყოფა რამდენიმე თქმა: ზემოიმერულში – ხარაგაულური, საჩხერულ-ჭიათურული, ზესტაფონური; ქვემოიმერულში – თერჯოლური, ოკრიბული, ბაღდათური, ვანური, სამტრედიული, ხონური.

ი. დ. გამოირჩევა როგორც ხმოვანთა, ისე თანხმოვანთა ფონეტი. ცვლილებების მრავალფეროვნებით. მასში სპორადულად დასტურდება დ, უ ბგერები, რ-იც ამა თუ იმ ფონემის პოზიციურ ნაირსახეობას წარმოადგენენ (შდაჭრა, ძმაღ, მოღ, ჩუენ, მუაჭრა...). გავრცელებულია როგორც ხმოვანთა, ისე თანხმოვანთა კონტაქტური ასიმილაცია (მიუტანა → მუუტანა, შეუყვარდა → შოუყვარდა, ნემსი → ნეფსი, ტბა → ტპა...), დისიმილაცია (შეაგდო → შიაგდო, ერთჯერ → ერთჯელ, წლეულს → წრეულს...), ხშირია მეტათეზისის, აფრიკატიზაციის, სუბ-

სტიტუციის შედეგად გამოწვეული ცვლილებები.

მახვილი ი. დ-ში მკვეთრად განსხვავებულია კილოკავებისა და ზოგჯერ თქმების მიხედვითაც, მაგრამ ხერხდება მეტ-ნაკლებად საერთო ტენდენციის დადგენაც. ივარაუდება, რომ ზემოიმერულში გვაქვს დინამი. მახვილი ტონური მახვილის ელემენტებით. ფრაზაში შემავალ რომელიმე სიტყვაში, ხანდახან ყოველ სიტყვაშიც კი, ხმოვანი გაგრძელებულად წარმოითქმის და ტონიც მალღდება: „ვისვავ ხომე წამალს და მირჩება“. ქვემოიმერულში მახვილი მოუდის წინადადების ბოლოკიდური სიტყვის ბოლოდან მეორე ხმოვანს, ხოლო მომდევნო ხმოვანი სუსტდება: „იმან არ იცოდა თხოვა“. თავისებურად გამოხატული მახვილი ახასიათებს ოკრიბულს: წინადადების ბოლოკიდური სიტყვის ბოლოდან პირველი ხმოვანი ტონური მახვილის გამო გრძელდება, ბოლოდან მეორე ხმოვანს კი მკვეთრი მახვილი მოუდის: „ძლივს არ ამოვანე ამ სიცხეში“.

ი. დ-ში სახელთა ბრუნებისას თავს იჩენს რიგი თავისებურებანი: სახელობითში ხმოვანფუძიან სახელებთან გვაქვს -ი (ძმაი, ვინმეი...), ნათ. და მოქმ. ბრუნვის -ის, -ით ნიშნები ფუძეს ვერ კვეცენ და არც თავად რედუცირდებიან (დაის, ლელე-ით...), მავრცობ ხმოვნად გამოიყენება -ა (ძმასა, ძმისა...) და -ი (ძმისი, ძმითი...), რ-ებიც შეიძლება დაერთოს თანდებულსაც (მალლიდანა, მალლიდანნი...). თავისებურად იწარმოებენ მრ. რიცხვის ფორმებს პირის ნაცვალსახელები: ქვემოიმერულში გვაქვს: ეგენი, ამგენმა, ამგენს და ა.შ., ზემოიმერულში – ესენი, ამათმა // ემათმა, ამათ და სხვ. შეინიშნება მრავლობითის ორმაგი წარმოების შემთხვევებიც: აგენები, ეგენები...

გმნებში მა- გმნისწინი დასტურდება მ-ს წინ (გამამიგზავნა, გამამიტანა); რთული გმნისწინის შემადგენლობაში შე-ს ნაცვლად გვაქვს შა- (შამეიტანა). შეინიშნება III სუბიექტ. პირის ნიშნების უნიფიკაციის ტენდენცია: წერ-ენ, წერდ-ენ, დაწერ-ენ; ჭრი-ენ, ჭრიდენ, დაჭრ-ენ.

ქვემოიმერულში მრავლობითობის გამოსახატავად გამოყენებულია -ყე (//-ყენ //კენ, მორფემათა ზღვარზე – სკენ //-წყენ) და -არიენ //ლარიენ ფორმანტებიც (რ- ნარევ ფუძეებთან -არიენ მეშველი გმნის დართვისას ხდება დისიმილაცია: დამჟდარარიენ → დამჟდალარიენ. -ლარიენ ელემენტი სხვა ფუძეებთანაც გამოვლინდება, რაც შედეგია მისი დამოუკიდებელ ფორმანტად გააზრებისა: მოდი-ლარიენ). ამ ფორმანტებით გამოიხატება მრავლობითობა: ა) ობიექტისა (გეკუთვნისყენ "გეკუთვნიით", გიცდილარიენ "გიცდიით"); ბ) პირდაპირი ობიექტისა (ღმერთმა გაცოცხლოსყენ „გაცოცხლოთ“); გ) რეალური სუბიექტისა (უყვარსყენ, უყვარლარიენ „უყვართ“); დ) რეალური ობიექტისა (უყვარლარიენ „უყვარს მას ისინი“). გვაქვს დამთხვევები: „უყვარლარიენ“ ნიშნავს – მათ ის, მას ისინი, მათ ისინი...

ი. დ-ს ახასიათებს თავისებურებანი გმნის დრო-კილოთა წარმოების მხრივ. აწმყოში თავს იჩენს ფუძის გაერთფორმირების ტენდენცია, ფუძე რთულდება თემის ნიშნებით: წერ-ავ-ს, ტეხ-ავ-ს... ქართლის მომიჯნავე რეგიონში -ავ → -ამ, -ევ → -ემ პაუზისა და თანხმოვნის წინა

პოზიციაში (თიბ-ამ-ს, ყეფ-ამ-ს, აძლ-ემ-ს...) და საპირისპიროდ, -ამ→ -ავ (ჩაასხავ-ს, იბ-ავ-ს...). ფუძეში ხმოვანმონაცვლე ზმნები პარალელურ ვარიანტებს გვიჩვენებენ (კრეფ-ავ-ს // კრიფ-ავ-ს, კპეჩ-ავ-ს // კპიჩ-ავ-ს...). ფართო გამოყენებისაა მიმღობის ფუძისაგან -ობ → -ოფ თემის ნიშნით ნაწარმოები ზმნები (ხმარულოფ-ს, ტანულ-ოფ-ს...).

ი. დ-ში ანმყო-მყოფადის ფორმებში ხშირია თემის ნიშანთა შენაცვლების შემთხვევები: - ებ → -ი (აძალის, აბრალის), - ი → -ობ (შეფერობს → შეფეროფს), - ებ → -ობ (ღრიალობს, ფრიალობს), ფონეტ. საფუძველზე - ევ → -ოვ (ამტროვ-ს)...

თავისებურებებით ხასიათდება სტატ. ზმნების ფორმათა წარმოება ზემოიმერულსა (ჭდია, წვია, დვია) და ქვემოიმერულში (ჭდანა, დენა „დევს“...). ფართოდაა გავრცელებული მეშველზმნიანი წარმოება (ვჭდანვარ, ვგდივარ, ვყვირივარ, ვშვენივარ, ვგორავარ, ვჩქარობვარ...). ნამყო ძირითადში ზოგ ზმნასთან I და II პირის ფორმებში - ე სუფიქსის ნაცვლად გვხვდება - ი (დავაპი, დააპი...) ან - ევ-ი → - ე-ი, უპირატესად ზემოიმერულში (ვიყიდევი // ვიყიდეი, მოვიყვანევი // მოვიყვანეი...). II კავშირებითის წარმოებაში ჩნდება უნიფიკაციის ტენდენცია. ქვემოიმერულში უპირატესობა ენიჭება - ე ფორმანტს (დეიხჩვეს „დაიხჩოს“, დეიდვეს „დაიდოს“), ზემოიმერულში - ო-ს (ნახვიდო „ნახვიდე“, გედვიდოს „გადავიდე“). უნიფიკაცია თავს იჩენს III სერიის ფორმათა წარმოების დროსაც. I შედეგობითში ძირითადია - ი დაბოლოებიანი წარმოება (მოუკლია, დოუბია...). ქვემოიმერულისათვის დამახასიათებელია ე. წ. IV სერიის ფორმათა წარმოება, რაც ძირითადად III პირში გამოიყენება (მინავალა, მინავალიყო, მინავალიყოს, ნაყვარება, ნაგდება, ნათბობა...).

ი. დ-თვის დამახასიათებელი ძირითადი სინტაქსური მოვლენებიდან აღსანიშნავია მსაზღვრელის სახ. ბრუნვის ფორმით გამოყენება ყველა ბრუნვაში (დიდი ბოვშმა, დიდი ბოვშს..). ზოგჯერ მსაზღვრელი გვხვდება ფუძის სახითაც (დიდ ბოვშმა). აქტ. სემანტიკის გამოხატველ გარდაუვალ ზმნათა II სერიის ფორმებთან სუბიექტი წარმოდგენილია - მოთხრ. ბრუნვის ფორმით (ბიჭმა მევიდა; გამეშვიდობა ამ კაცმა...). ეს მოვლენა უფრო ხშირად ქვემოიმერულში იჩენს თავს და მეგრულთან უშუალო კონტაქტის შედეგი უნდა იყოს.

ი. დ-ში უხვადაა წარმოდგენილი საყოფაცხოვრებო და სამეურნეო დარგობრივი ლექსიკის დიალექტური ნაირსახეობანი. გამოიყოფა არქ. ფენა, ეთნოგრ. თავისებურებების ამსახველი ლექსიკა, ზანიზმები.

ი. დ-ის თავისებურებანი ასახულია XV-XVI სს. სიგელ-გუჯრებში, რაც დიალექტის ისტ. თვალსაზრისით შესწავლის შესაძლებლობას იძლევა.

ლიტ.: გაჩეჩილაძე პ., იმერული დიალექტის ხანურ-ზეგნური მეტყველება, – „იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება“, 1956, ტ. 8; გიგინეიშვილი ი., თოფურია ვ., ქავთარაძე ი., ქართული დიალექტოლოგია, I, თბ., 1961; კახაძე თ., ოკრიბულის თავისებურებანი, „იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება“, 1954, ტ. 6; კუბლაშვილი კ., ქართული ენის ქვემოიმერული დიალექტი, თბ., 1985; ნობაძე ლ., კავშირებითის ფორმათა წარმოებისათვის ზემოიმერულში, «იკე», XXV, თბ., 1986; ფანჩვიძე ვ., მრავლობითი რიცხვის აღნიშვნისათვის ზმნაში იმერული კილოს მიხედვით, „საქართვე. მეცნ. აკადემიის მოამბე“, 1945, ტ. 6, N10; დიდიგური შ., იმერული დიალექტი, წგ.: ქართული დიალექტოლოგიური ძიებანი, თბ., 1970; დონენიძე ქ., ზემოიმერული კილოკავი (ენობრივი მიმოხილვა და ტექსტები), თბ., 1973; ჯორბენაძე ბ., ქართული დიალექტოლოგია, I, თბ., 1989.

ნ. ჭუმბურიძე
